

Türkiye’de Su Ürünleri Kooperatifleri ve Balıkçılar İçin Önemi

*Vahdet Ünal¹, Murat Yercan²

¹Ege Üniversitesi, Su Ürünleri Fakültesi, 35100 Bornova, İzmir, Türkiye

²Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, 35100 Bornova, İzmir, Türkiye

*E mail: vahdetunal@gmail.com

Abstract: Fishery cooperatives in Turkey and their importance for fishermen. Fishery cooperatives exist in nearly all countries in the world. They are active in both marine and freshwater fisheries as well as in aquaculture and can have a significant impact on making both small scale fisheries and large scale fisheries sustainable. Recently, many fishery economists generally agree that the most promising solution is to adopt fishery management regimes that create private property based systems in fisheries. Fishery cooperatives could be taken into consideration as a substitute for a property rights system. Therefore, cooperation is one of the most effective tools to reach the objectives of fisheries management. Mithat Paşa started the first cooperative movement in Turkey with agricultural credit in 1863 during the time of Ottoman Empire. In Turkish fisheries, Halk Bank began the first cooperative movement in 1942. Although agricultural cooperatives are quite developed, fisheries cooperatives have witnessed very limited development. The academic and technical literature on the subject is also limited, and there is insufficient information available to the interested public. This study presents the current status, objectives, advantages, and processes of fishery cooperatives and deals with their historical development and fundamental knowledge about them. The purpose of this study is also to emphasize the importance of fishery cooperatives related to fishermen and fisheries management.

Key Words: Cooperation, fishery co-operatives, small-scale fishery, fishermen organizations.

Özet: Su ürünleri kooperatifleri hemen hemen dünyanın her ülkesinde mevcuttur. Bu kooperatifler deniz ve içsu balıkçılığında olduğu gibi su ürünleri yetiştiriciliğinde de aktiftir ve gerek küçük ölçekli balıkçılığın gerekse büyük ölçekli balıkçılığın sürdürülebilirliğinde önemli etkileri vardır. Günümüzde bir çok balıkçılık ekonomisti, balıkçılığın içinde bulunduğu durumda en umut verici çözümün, balıkçılıkta özel mülkiyet hakkı temelli sistemleri yaratan yönetim rejimlerinin benimsenmesi olduğu konusunda hemfikirlerdir. Balıkçı kooperatifleri mülkiyet hakkı sisteminin yerini alabilir ya da bu sistemi temsil edebilir. Bu nedenle kooperatifçilik, balıkçılık yönetimi amaçlarına ulaşmak için en etkili araçlardan biridir. Türkiye’de, ilk kooperatifçilik hareketi, Osmanlı İmparatorluğu zamanında, 1863 yılında Mithat Paşa tarafından ve zirai kredi alanında başlatılmıştır. Su ürünleri ile ilgili ilk kooperatifçilik hareketi ise, 1942 yılında, Halk Bankasının öncülük etmesiyle başlamıştır. Türkiye’de tarımsal kooperatiflerle ilgili önemli ölçüde gelişme gerçekleştirildiği halde, su ürünleri kooperatifleri konusunda çok az gelişme kat edilmiştir. Bu konuda, akademik ve teknik literatür de çok sınırlı kalmış ve ilgililere sınırlı bilgi sağlamaktan öte geçememiştir. Bu çalışma, su ürünleri kooperatiflerinin mevcut durumu, amaç, işleyiş ve avantajlarının yanı sıra, kooperatifçilik hakkında temel bilgileri ve kooperatifçiliğin tarihsel gelişimini ele almaktadır. Kooperatiflerin, balıkçılar ve balıkçılık yönetimi için önemini ortaya koymak, çalışmanın bir diğer hedefini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kooperatifçilik, su ürünleri kooperatifleri, küçük ölçekli balıkçılık, balıkçı örgütleri.

Giriş

Kooperatifçilik, Avrupa’da XIX. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış, ardından tüm dünya ülkelerine yayılmıştır. Kooperatiflerin ilk örneği olan Rochdale kooperatiflerinin İngiltere’de doğması, kooperatifçilik hareketinin yönlendirilmesi, düşüncelerin gelişimi ve ilerlemesini sağlayan kişilerin çoğunlukla bu ülkeden yetişmesi, Sanayi Devriminin İngiltere’de başlaması ve sonuçlarının burada hissedilmesiyle yakından ilgilidir (Kocabaş, 2003). Dünyada ilk kooperatif hareketleri, 1816 yılında, “Rochdale Haksever Öncüleri Derneği” ismiyle tüketici örgütlenmesi olarak İngiltere’de başlamış, sonraları 28 girişimcinin bir araya gelmesiyle, 1844 yılında ilk kez bir tüketim kooperatifi kurulmuştur. Bununla birlikte, balıkçılar çok daha eski tarihlerde balıkçılık hakkının düzenlenmesi ve ortak hareket edilmesi gibi amaçlarla kooperatif benzeri oluşumları gerçekleştirmişlerdir. Bu noktada, Franquesa (2004), İspanya’daki balıkçı loncalarının bin yıllık geçmişi olduğunu bildirmekte ve bu loncaların, kıyı balıkçılığında balıkçılık haklarının kontrol edilmesi konusunda

önemli rol oynadıklarını vurgulamaktadır. Araştırmacı, 1864 yılında çıkarılan özel bir kanunla, hükümetin bu loncaları yürürlükten kaldırmaya çalıştığını, 19. ve 20. Y.Y.’da da bu loncaların yerini büyük oranda kooperatifler, dernekler gibi organizasyonların aldığını fakat her iki oluşumunda balıkçılık yönetiminde önemli rol oynadıklarını bildirmektedir.

Hindistan’da ilk balıkçı kooperatifi 1913 yılında “Karla Machhimar (Balıkçı) Cooperativa Society” adıyla Maharashtra eyaletinde kurulmuş, bunu 1918 yılında Batı Bengal’de kurulan bir kooperatif ve aynı yıl Tamil Nadu eyaletinden bir diğer balıkçı kooperatifi takip etmiştir. Hindistan’da balıkçı kooperatiflerinde kadınlar önemli rol oynamaktadır. Kooperatifler, zayıfların koruyucusu olarak görülmektedir ancak mevcut kooperatif kanunu, balıkçı kooperatiflerinin gelişimini desteklemekten uzaktır (Mishra, 1997).

Japonya’da balıkçı kooperatifleriyle ilgili çok gelişmiş bir ağ mevcuttur ve kooperatifler, ortaklarını fiyat, materyal temini, eğitim gibi konularda desteklemektedir. MAFF (2003), Japonya’da toplam 238.000 balıkçı, ve 3382 kooperatif olduğunu ve bunların Balıkçı Kooperatifleri Birliği Ulusal

Federasyonu (ZENGYOREN) altında örgütlendiğini bildirmektedir. Japonya'da pazarın %70'ini elinde tutan balıkçılar özel balıkçılık haklarına sahiptir ve balıkçı kooperatifleri balıkçılık yönetimi içinde önemli bir rol oynamaktadır. Hükümet balıkçılıkla ilgili finansal desteğini Balıkçı Kooperatifleri Birlikleri'ne verdiği için bu kaynaklardan yararlanmak isteyen balıkçılar (hemen hepsi) kooperatif üyesi olmaktadır.

Nikaragua'da kıyı balıkçılarının kurduğu 65 adet kooperatif bir federasyon altında toplanmıştır. Bu kooperatifler ihraç edilen balığın %60'ını karşılamakta ve yılda 40 milyon dolar gelir elde etmektedir (ICA 1995).

Avrupa Birliği'nde yaklaşık 9.000.000 çiftçi ve balıkçı, 30.000 kooperatif girişimle Avrupa Birliği Tarımsal Kooperatifler Genel Konfederasyonunu (COGECA) oluşturmaktadır. 24 Eylül 1959 yılında Hollanda'da kurulan COGECA, kendisine üye kooperatif üst birlikleri aracılığı ile, sektördeki tarım ve balıkçılık girdilerinin işleme ve pazarlama faaliyetlerinin %50'den fazlasını yürütmektedir. COGECA'nın üye kooperatifleri, 210 milyar Euro cirosu ve yaklaşık 600.000 kişilik istihdamıyla dev bir kooperatifçilik hareketi haline gelmiştir (COGECA 2005).

Türkiye'de ise, ilk kooperatifçilik hareketi, Osmanlı İmparatorluğu zamanında, 1863 yılında Mithat Paşa tarafından ve zirai kredi alanında başlatılmıştır. Kocabaş (2003), Mithat Paşa ile atılan ilk adımın, II. Meşrutiyet yıllarında ve Cumhuriyet döneminde hem düşünsel hem de eylemsel açıdan geliştiğini bildirmektedir. Bununla birlikte, Cumhuriyet yıllarında, kooperatif harekete devlet desteği de verilmiştir. Mülayim (2000), Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün, bugünkü kooperatifçiliğin öncülüğünü yaptığını, 1925 yılında Ankara'da bir tüketim kooperatifinin, 1936'da ise İçel'in Tekir köyünde, bir tarım kredi kooperatifinin kurucusu ve 1 numaralı üyesi olduğunu bildirmektedir.

Türkiye'de su ürünleri kooperatifçiliğinin tarihsel gelişimine bakıldığında, bu tür kooperatifçilik hareketlerinin çok eskilere dayanmadığı ve çok güçlü olmadığı görülür. Koçel (1971) ve Arısoy (1974), Türkiye'de su ürünleri kooperatifçiliğinin 1942 yılında, Halk Bankası'nın öncülüğünde başladığını bildirmektedir.

Ticaret Bakanlığı ve Halk Bankası, 1942 yılında Türkiye'deki balıkçılığın geliştirilmesine yönelik bir çalışma programı hazırlamışlardır. Bu programla, balıkçılıkla ilgili kredi, üretim, pazarlama, soğuk hava depolarının yapımı, balık sanayinin kurulması ve balık yağı imalathanelerinin teşkilatlandırılması gibi işlerin Türkiye Halk Bankası'na verilmesi uygun görülmüştür. Bu suretle, ilk defa su ürünleri kredi sağlama imkanı, Halk Bankası tarafından, yerine getirilmiştir. Ancak, Halk Bankası, o zamanlar 5-6 kabzımalın elinde bulunan İstanbul Balıkçılar Cemiyeti ile başa çıkamamış ve bir süre sonra balıkçılığa kredi sağlanması görevi Ziraat Bankası'na verilmiştir. Buna göre, 1163 sayılı kanuna dayanılarak kurulan balıkçılık, süngercilik ve kültür balıkçılığı konusunda çalışan su ürünleri kooperatiflerinin de banka kredilerinden faydalanmaları mümkün olmuştur (Hazar 1990). Su ürünleri konusunda ilk kooperatif konusunda farklı

yazarlar farklı bilgiler vermektedir. Bazı kaynaklar, 1949 yılında kurulan "İstanbul Balık Müstahsilleri Derneği" nin ilk su ürünleri kooperatifi olduğunu iddia ederken, Hazar (1990), bu alandaki ilk kooperatifin, 11.02.1943 yılında İstanbul'da kurulan, "Balık Avcıları İstihsal, Kredi, İşletme ve Satış Kooperatifi" olduğunu bildirmektedir. Ancak her iki durumda da, balıkçılık konusunda kurulan ilk kooperatifin, Türkiye'de kooperatifçiliğin ilk ortaya çıktığı tarihten yaklaşık yetmiş-seksen yıl sonra ortaya çıkmasının üzerinde durmak gerekir. Knudsen (1998) Çakıroğlu'na (1969) atfen kooperatif hareketin 1950'li yıllarda yoğunlaştığını ve bunda, Marshall planı'nın kooperatif organizasyonları şeklinde örgütlenen balıkçılara ekonomik ve teknik yardım vaadinin etkiliği olduğunu ifade etmektedir. Buna ilave olarak, Knudsen (2001), Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde, 17. yüz yılda İstanbul'da balıkçı loncalarının olduğundan ve bu loncaların dalyan, ıgrip, zıpkın, çömlek, sepet ve saçma gibi bir çok farklı av aracıyla avcılıkta uzman olduklarından, bazı loncaların ise istiridye avcılığında uzmanlaştığından bahsetmektedir. Diğer yandan, tarımsal kooperatiflerle ilgili önemli ölçüde gelişme sağlandığı halde, su ürünleri kooperatifleri konusunda göreceli olarak daha az ilerleme gerçekleştirilmiştir. Bu konuda, akademik ve teknik literatür de sınırlı kalmış ve ilgililere kısıtlı bilgi sağlamaktan öteye geçememiştir. Knudsen'in (1998), balıkçılık alanında kooperatifler şeklinde örgütlenme idealinin, son otuz yıl içerisinde sayısız makale ve sempozyum ile ele alındığını bildirmektedir ancak bu konuda gereken çalışma ve ilerlemeler yeterli düzeyde değildir. Su ürünleri kooperatifleri genellikle tarımsal kooperatifler altında sınıflandırıldığı (Çıkin ve Kızıldağ; TKB 1997) halde, konu üzerine yazılmış bir çok çalışmada su ürünleri kooperatiflerine ya hiç değinilmemiş ya da geçiştirilmiştir.

Su ürünleri kooperatifçiliğinin başladığı 1942 ile 1973 yılları arasındaki 31 yıllık süreçteki uygulamaların sonuçlarının olumsuz olduğu ortaya konarak, 1970'li yıllarda Türk Balıkçılık Kooperatifçiliği'nin acilen reforma tabi tutulması gerektiği bildirilmiştir (Arısoy 1962). Knudsen (2001), Çakıroğlu'na (1969) atfen, 1950'li yıllarda balıkçı kooperatiflerinin kurulması amacıyla yapılan girişimlerin başarılı olmadığını, balıkçı kooperatiflerini geliştirmek için atılan ilk ciddi adımın, 1968 yılında Ticaret Bakanlığı'ndan yetkililerin Doğu Karadeniz kıyılarında bulunan fakat etkinliği çok zayıf 15 kooperatifi canlandırması ve Karadeniz Balıkçı Kooperatifleri Birliği'ni kurmaya ikna etmesiyle atıldığını bildirmektedir.

Koçel (1971), Türkiye balıkçılığının geliştirilmesi için öne sürülen kooperatifçilik hareketin başarıya ulaşamamasının nedenleri üzerinde durmuş, özellikle küçük ölçekli kooperatiflerin maliyet yapılarının uygun olmayışı nedeniyle, yaşama güçleri ve rekabet kabiliyetlerinin sınırlı kaldığını, daha yüksek bir hizmet standardına erişebilmek için gerekli teçhizat ve uzman personelden faydalanabilme imkanları olmadığını, kredi temininin ve pazarlama faaliyetlerinin sınırlı kaldığını, bu olumsuzlukların dikey bütünleşmeye gidilerek bir dereceye kadar halledilebileceğini bildirmiştir. Bununla birlikte yazar, kooperatif hareketin avantajlarını ortaya koymuş fakat yapısı itibarıyla kooperatifleşmeye müsait olan Türkiye

balıkçılığında istenilen sonuçlara ulaşamadığını vurgulamıştır. Arısoy (1974) ise, "Türkiye su ürünleri kooperatifleri hareketinin stratejisi ne olmalıdır?" sorusuna cevap aramış ve su ürünleri kooperatiflerinin sorunlarına yönelik çözümler getirmiştir.

Berkes (1986), Türkiye'nin beş ayrı bölgesinde, beş ayrı balıkçı kooperatifi üzerine gerçekleştirdiği çalışmada, kooperatiflerin başarılı olup olmadığına açıklık getirmiştir. Araştırmacı, kooperatiflerin başarı kriteri olarak, sürdürülebilir balıkçılığı doğrudan etkileyen, aşırı avcılık ve aşırı sermaye birikimi kavramlarını ele almıştır. Yazar, Ayrılık-Haylazlı Balıkçı Kooperatifi ve Taşucu Balıkçı Kooperatiflerini başarılı, Bodrum, Alanya ve İzmir Balıkçı Kooperatiflerini başarısız olarak kabul etmiştir.

Mülayim (1990), Türkiye'deki kooperatiflerin temel problemlerinin, finans, eğitim, denetim, dikey örgütlenme, yasalar ve vergi sistemi konularında olduğunu bildirmiş ve bu problemlere çözüm önerileri getirmiştir. Çıkın ve Elbek (1991) ise, tarımsal kooperatifler ve su ürünleri kooperatiflerinin durumlarını, AT ve Türkiye ölçeğinde ele almış ve su ürünleri sektörünün sorunlarının çözümünde, kooperatif yöntemini bir araç olarak kabul edecek politikaları oluşturabilen, kurumsal bir yapı üzerinde durulması gerektiğini vurgulamıştır.

Knudsen (1998), balıkçı kooperatiflerinin Karadeniz balıkçılık sektöründe oynayabileceği rol üzerine yaptığı çalışmada, bu kooperatiflerden "ısrarlı bir ideal" olarak bahsetmiş ancak balıkçı kooperatiflerinin kuruluşlarının herhangi bir şekilde halkın kooperatifleşme hareketinden doğmadığına fakat devlet bürokrasisi tarafından, yukarıdan aşağıya doğru, bilinçli bir organizasyon çabasının ürünü olduklarına dikkat çekmiştir.

TKB (2000), 1163 sayılı kooperatifler kanununun yeniden düzenlenmesi gerektiğini ve kooperatiflerin etkinliğinin artırılması gerektiğini ifade etmesi oldukça önemlidir fakat aradan geçen beş yıla rağmen herhangi bir düzenlemede bulunulmaması, Türkiye'de su ürünleri kooperatiflerinin önemini ve bu kooperatiflere olan resmi bakışı çok iyi yansıtmaktadır.

Kocabaş (2002, 2003), Türkiye'de kooperatif düşüncesinin evrimini ve tarımsal kooperatifleri incelemiş fakat su ürünleri kooperatiflerine değinmemiştir.

Ünal (2004), su ürünleri kooperatiflerinin balıkçılar, balık kaynakları ve balıkçılık yönetiminden sorumlu idareciler açısından önemi üzerinde durmuş ve balıkçılık sektöründeki kooperatif hareketi başarısını, balıkçıların bu harekete sahip çıkmasına bağlamıştır.

Dünyanın bir çok yerinde olduğu gibi, Türkiye'de de kıyı alanının en yoğun ve en eski kullanıcıları balıkçılardır. Geleneksel nedenlerin yanı sıra coğrafik nedenler ve işsizlik gibi faktörlerin etkisiyle, kıyı alanında yaşayan insanların bir bölümü balıkçılığa yönelmiş ve bu uğraşmayı kendilerine meslek olarak seçmişlerdir. Buna karşılık balıkçılığa bağlı kooperatifçilik hareketi beklenen ivmeyi gösterememiş, var olan bir çok su ürünleri kooperatifi de kuruluş amaçlarını gerçekleştirmekten uzak bir yapı sergilemiştir.

1980 yılı sonu itibarıyla, Türkiye'de 96'sı deniz kıyısında

olan toplam 229 adet su ürünleri kooperatifi ve bunların 14750 ortağı bulunmaktaydı. (Hazar 1990). Çıkın ve Kızıldağ (1997), Türkiye'de, 1992 yılı verileriyle 8020 tarım kooperatifi mevcut olduğunu, su ürünleri kooperatiflerinin sayısının ise sadece 262 olduğunu bildirmektedir. TKB (2005), mevcut balıkçı kooperatifi sayısını 413 ve kooperatif üyesi balıkçı sayısını da 21719 olduğunu rapor etmektedir. Toplam 8 adet kooperatif birliği ve 1 adet de merkez birliği bulunmaktadır (Tablo1).

Bunun yanında, ülkemizde sayıları son derece kısıtlı olsa da iç su balıkçılığı ve yetiştiriciliği yapan ve tarımsal kalkınma kooperatifi adı altında organize olmuş kooperatifler mevcuttur. Türkiye'de balıkçılar arasındaki örgütlenme düzeyinin düşük olmasının yanında, kooperatifler arasındaki üst örgütlenme düzeyi de düşüktür. 413 kooperatiften sadece 78 tanesinin bir araya gelerek birlik kurmaları bunu göstermektedir. Üst örgütlenme düzeyindeki yetersizlik etkin olmayan bir kooperatifçilik sistemine zemin hazırlamaktadır (Yercan 1997).

Kooperatif Nedir?

ILO (2005), mesleki faaliyet alanlarına göre kooperatifleri yedi grup altında sınıflandırmaktadır. Bunlardan biri de, su ürünleri kooperatifleridir. Bir başka sınıflandırma ise, Fransız kooperatifçi Claude Vienney tarafından yapılmıştır. Bu kooperatifçi bir çok ana kategori belirlemiş ve ortakların sosyo-ekonomik ve mesleki statülerine göre yaptığı gruplamada, balıkçı kooperatiflerine de yer vermiştir.

Kooperatifçilik kanununun birinci maddesi kooperatifleri, tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve kamu tüzel kişileri ile özel idareler, belediyeler, köyler, cemiyetler ve dernekler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli teşekküller olarak tanımlamaktadır (Anonim 2002).

Genellikle işbirliği anlamında kullanılan kooperatif kelimesi, hukuksal ve ekonomik anlamda farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Kooperatif, ihtiyaç duyulduğunda kurulan ve bu ihtiyaca cevap veren bir araç, bir ekonomik örgüttür ancak kar yerine hizmetin ön planda tutulduğu, bir başka ifadeyle, üyelerinin ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayan bir örgüttür. Kooperatiflere bir çok ülkede, insana değer veren ve hizmet eden kuruluşlar olarak bakılır (Kocabaş 2003; İnan 1994).

Kocabaş (2003), Hazar (1990)'a atfen kooperatifin, kişilerin tek başlarına altından kalkamayacakları bir yükü dengeli olarak, ortaklaşa paylaşmaları gibi bir anlam içerdiğini belirtmektedir. Barton (1989), kooperatifi, kullanıcılarının sahip olduğu ve yine kullanıcılarının kontrolünde olan bir girişim olarak tanımlamaktadır. Yazara göre, kooperatiflerde temel amaç ortaklarına fayda sağlamaktır. Daha ayrıntılı ifade etmek gerekirse, kooperatifler diğer kuruluşlardan üç yönüyle ayrıcalık göstermektedir. Birincisi, kooperatifin sahibi aynı zamanda kooperatifin finansörü ve kullanıcısıdır. İkincisi, kooperatifi kontrol edenler aynı zamanda kooperatifi kullananlardır. Üçüncüsü, kooperatifin kullanıcıları kooperatifin

faidalarından da yararlanırlar.

Kooperatifler, çeşitli özellikleriyle ve amaçlarıyla şirketlerden ayrılır. Tablo 2 kooperatiflerle şirketler arasındaki temel farkları göstermektedir.

Kooperatifin İlkeleri (Aras ve Çıkin 1975; ICA 2005)

Serbest giriş ilkesi (Gönüllü ve açık üyelik)

- Belirli şartları taşıyan herkes kooperatife üye olabilir.
- Üyelik kişinin özgür iradesiyle olur.
- Üye olmak veya üyeliğin sona erdirilmesinde hiçbir zorlama veya ön koşul ileri sürülemez.

Demokratik idare ilkesi (Demokratik üye kontrolü)

- Üyeler kooperatifi yönetmede eşit hakka sahiptir.

- Bu hak hiç kimse yada grubun elinde olamaz.
- Genel kurulda her üyenin oy hakkı eşittir.

Üyenin ekonomik katılımı ve risturn ilkesi

Yapılacak her türlü ekonomik faaliyete üyenin katılımı söz konusudur. Bir üye kooperatife üye olurken belirli bir ortaklık sermayesi yüklenmektedir. Ticari faaliyetler sonunda kooperatifte oluşan fazlalarda herkesin hakkı eşit değildir. Ticari fazlalardaki hak, üyenin kooperatifle yaptığı ticari alışverişin hacmine bağlıdır. Bir başka ifadeyle, her ortak yıl sonu hesap fazlalarından sermayesi oranında değil de, kooperatifle yaptığı işlem oranında pay alır.

Tablo 1. Su ürünleri kooperatiflerinin sayısı ve dikey örgütlenme (TKB, 2005)*.

İlgili Kanun	Birim Kooperatifler		Kooperatif Birliği		Merkez Birliği
	Sayısı	Ortak Sayısı	Sayısı	Ortak Sayısı	
1163	413	21719	8	78	1

* Rakamlar 2003 yılına aittir.

Tablo 2. Kooperatiflerle şirketler arasındaki temel farklar (Yercan 2003).

Şirketler	Kooperatifler
Sermaye birliğidir	Şahıs birliğidir
Temel amaç kârdır	Temel amaç hizmettir
Kontrolü eldeki hisse esasına dayanır	Kontrol demokratiktir
Kar eldeki hisseye göre dağıtılır	Kar, risturn esasına göre dağıtılır
Hisse senetleri alınır satılır. Değerleri serbest piyasada belirlenir.	Hisseler piyasada alınıp satılmaz. Pay senetleri ada yazılır ve hisseler devredilir.

Özerklik ve bağımsızlık

- Kooperatifler hiçbir kişi yada kurumun yönetimi altında değildir.
- Kooperatifler devletten bağımsız kurumlardır

Kooperatif eğitiminin geliştirilmesi ilkesi (Eğitim ve bilginin geliştirilmesi)

Kooperatifin başarısı için üyelerin ve çalışanların eğitimi ve bilgilendirilmesi gereklidir.

Kooperatifler arası işbirliği ilkesi

Kooperatifler yatay ve dikey olarak birleşerek bir çok problemi kolaylıkla aşabilecekleri gibi, menfaat grubu oluşturarak da siyasi iktidara yasal, finansal konularda baskı oluşturabilir.

Toplumsal özellik

Kooperatif toplumsal özelliği ve sorumluluğu olan bir işletme olmakla birlikte bir yardım kurumu da değildir.

Su ürünleri kooperatiflerinin tanımı, amaçları ve potansiyel faydaları

Su Ürünleri Kooperatifi Nedir?

Su ürünleri kooperatifleri, balıkçılık endüstrisinin gelişimi ve balıkçıların refah seviyesinin iyileştirilmesine odaklanmış, gelir artışı, yaşam standardının artırılması ve üretimin artırılması gibi hedefler taşıyan, sektördeki avcılık, işleme, yetiştiricilik veya pazarlama faaliyetlerini yürüten ilgililerin bir araya getirdiği bir örgütlenme biçimidir. Balıkçı kooperatifleri deniz balıkçılığı, içsu balıkçılığı ve yetiştiricilik sektöründe olmak üzere dünyanın hemen her tarafında bulunmaktadır. Bu kooperatifler daha ziyade geleneksel balıkçılık ağırlıklıdır (ICA 1995).

Kooperatiflerin esas amacı; yeteri derecede iktisadi güce sahip olmayan gerçek kişilerin meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle rasyonel bir şekilde ve ekonomik olarak karşılamak ve temin etmekten ibarettir (TKB 2005).

1163 sayılı Kooperatif Kanunu, su ürünleri kooperatiflerinin amacını; her türlü su ürünlerinin istihsal, işleme, depolama ve pazarlama konularında ortaklarına hizmet vermek ve ortaklarının ihtiyacı olan av araç, gereçlerini ve donatılarını temin etmek şeklinde belirtse de, su ürünleri kooperatiflerinin potansiyel amaç ve faydaları şu şekilde sıralanabilir:

- Kooperatif ortağı balıkçılara en yüksek risturn dağıtmak,
- Sermaye birikimi oluşturmak; öz sermayesi güçlü bir su ürünleri kooperatifi üyelerine kredi olanağı ve ucuz girdi sağlayabilmektedir,
- Balıkçılar için en iyi fiyata ulaşmak; kooperatifler aracıyı ortadan kaldırmak suretiyle balığı üyesi için en uygun fiyattan satabilmektedir,
- En yüksek ciroya ulaşmak,
- Üyelerine eğitim hizmeti vermek; kooperatifler üniversite, araştırma enstitüleri, ilgili sivil toplum örgütleri ve bakanlığın ilgili kurumlarıyla işbirliğini geliştirmek suretiyle üyelerini sürdürülebilir balıkçılık konusunda eğitebilir ancak bu tür faaliyetlerin Türkiye'de pek yaygın olduğu söylenemez. Bununla birlikte, hemen tüm kooperatifler üyelerini, balıkçılıkla ilgili kanun ve düzenlemeler konusunda bilgilendirmektedir,
- Ürünü en iyi koşullarda pazarlamak ve aracıyı ortadan

kaldırmak; Arısoy (1974a), küçük ölçekli balıkçılıkta elde edilen üretimin kişilerin geçimini zor sağladığını bildirmektedir. Yazara göre, ilk üretim-avcılık böyledir ama kendinden sonraki aşamalarda kar ve verim daha çok görülmektedir. Çünkü tutulan balığın pazarlamasını, değerlendirilmesini, özetle katma değer yaratan diğer hizmetleri ellerinde tutmaktadırlar. Bu tüm dünyada böyledir. Ayrıcalık gösteren örnek bulunamaz ama, balıkçılıkta ilk halkadan son tüketim halkasına dek tüm hizmetler kooperatif bünyesinde tutulduğunda elde edilen katma değerler kooperatif içinde kalabilecek ve bu da balıkçıya yansıtılabilecektir.

- Üyeleri adına ilgili girişimlerde bulunmak, gerekli durumlarda onları temsil etmek; kooperatifin tek vücut olması ve gerektiğinde ilgili platformlara balıkçıların sorunlarını tek ses olarak ortaya koyabilmesi çok önemli bir avantaj olmakla birlikte, bir çok su ürünleri kooperatifi kendilerini ilgilendiren çok önemli konuların tartışıldığı, kararların alındığı toplantılara duyarsız kalmayı sürdürmektedir,
- Üyelerin ekonomik ve mesleki haklarını korumak, problemlerini demokratik yollardan çözmeye olanağı yaratmak,
- Öz sermayesini güçlendirmek suretiyle üyelerine kredi ve ucuz girdi olanakları yaratmak, tefeci bağımlılığını ortadan kaldırmak,
- Güven problemini ortadan kaldırmak (üreten ve pazarlayan aynı oluşum içindedir),
- Üyelerinin saygınlığını arttırmak,
- Sübvansiyon olanaklarından yararlanmak.

Su ürünleri kooperatiflerinin faaliyet alanları

Su ürünleri kooperatiflerinin pazarlama, kredi temini, ucuz girdi temini, ortakları adına kefalette bulunmak, taşınır ve taşınmaz mallar edinmek, eğitim hizmeti vermek gibi çeşitli konularda faaliyetleri vardır. TKB (2005), su ürünleri kooperatiflerinin çalışma konularını şu şekilde sıralamaktadır:

Ortakların balık ve diğer su ürünleri üretme, yetiştirme, avlanma faaliyetlerini düzenlemek ve yönetmek,

Çeşitli su ürünlerini cins ve durumlarına göre standart sınıflara ayırmak, sağlık şartlarına ve piyasa taleplerine göre ambalajlamak,

Piyasaya sevk işlerinde su ürünlerinin istenen ve ihtiyaca uygun şekilde hazırlanmasını, muhafaza edilmesini ve naklini sağlamak,

Taşınır ve taşınmaz mallar edinmek, yaptırmak veya gerektiğinde satmak, işletmeleri devralmak, amaçları doğrultusunda, gerektiğinde her türlü tesisleri kurmak ve işletmek,

Kredi alınan banka, kurum ve kuruluşlara kooperatif tüzel kişiliğine ait taşınır ve taşınmaz malları ipotek ettirmek ve ortakları adına kefalette bulunmak,

Ortakların her türlü ihtiyaçlarının temini ve elde edilen su ürünlerinin değerlendirilmesi ve pazarlanması ile ilgili ihracat ve ithalat işlemlerini yapmak ve yaptırmak,

Su ürünleri kooperatiflerinin pazarlama konusunda

oyunabileceği rol ve üye balıkçılara sağlayacağı yararlar önemlidir. Bulunduğu bölgede ürünün hemen hepsini satın alan, gerekli pazar bilgileri ile donatılan bir kooperatif, özellikle balık satışında sık karşılaşılan, alıcılar arasında yapılan gizli anlaşmalar yoluyla düşük fiyat verme sorununu ortadan kaldıracaktır.

Balığın kooperatife verilmesi ve kooperatif kanalıyla satılmasını iki açıdan ele almak gerekir. Büyük ölçekli balıkçılık yapan trol, gırgır için durumun avantajları açıktır. Büyük miktarlarda balık limanda satılmayacağına göre balık haline gidecektir. Bu noktada, kooperatifin diğer komisyonculara göre avantajları vardır. Komisyoncu, örneğin %9'luk bir kesinti yapıyorsa kooperatif satış kesintisini daha düşük tutar ve bu sayede pazarlama masrafları bir miktar düşer. Bunun yanı sıra, güven konusunda problem yaşanmaz. Balığı satan ile balığı yakalayan aynı oluşum içindedir. Küçük ölçekli balıkçılık için durum biraz daha farklıdır. Balık genelde tekne üzerinden doğrudan tüketicilere satılır veya bir tezgah üzerinde, sadece belli birkaç alıcının bulunduğu ortamda, genelde balıkçı aleyhine olacak şekilde danışıklı, sözde bir açık arttırmayla satılır. Bu durumda alıcılar, genelde kendi aralarında anlaşarak balığı istediği fiyata istedikleri kişiye bırakırlar. Bu tür bir pazarlamada, balıkçı sürekli mağdur olan kişi durumunda kalır. Bu arada, kendisine dayatılan fiyata balığını satmayan balıkçı cezalandırılır ve onun balığı bir dahaki sefere alınmaz. Alıcılar (genelde az sayıdaki restoran sahipleri veya perakendeciler) diledikleri gibi hareket ederler. Balığın kooperatifte toplanması ve kooperatif kanalıyla satılması, pazara sunumun sınırlı olduğu küçük yerlerde, alıcıyı değil, satıcıyı güçlü durumda bırakmaktadır. Bu şekilde pazara yön verenler balıkçılar olmaktadır. Ayrıca ilgili bölgenin çok ayrıntılı etüt edilmesi gerekir. Pazarlama kanalı, balıkçıların sayısı, av takımları, kapasitesi, pazara çıkarılan balık miktarı, alıcılar, tüketilen miktar ayrıntılı bir şekilde incelenmelidir. Kısaca, arz ve talep irdelenmeli ve nasıl bir yapılanma yada pazarlama stratejisinin balıkçıya fayda sağlayacağı ortaya çıkarılmalıdır.

Balıkçıların en çok yakındığı konuların başında, balık pazarlamasında karşılaşılan güçlükler gelir. Balıkçı genelde, balığın değerinin altında satılmasından şikayet eder. Kooperatifler, daha düşük pazarlama masrafı ve daha düşük kar marjı ile çalışarak bu soruna çözüm olabilirler, balığı değerlendirme ve muhafaza etme olanakları yaratabilirler. Ayrıca piyasaya şartlarına göre üye balıkçıları yönlendirebilir ve işlem hacmine etki edebilirler.

Pazarlama, kooperatiflerin faaliyet alanlarından sadece biridir. Bazı kooperatifler pazarlama konusunda daha başarılı iken, bazı kooperatifler üyelerinin ihtiyaçlarını giderme ve kredi temini konularında ihtisaslaşmış olabilirler. Kooperatifin hedefleri arasında pazarlama ile ilgili konular ilk sırada yer alabileceği gibi son sırada da yer alabilir. Eğer üyeler mevcut pazarlama şekliyle memnunsalar, pazarlama hedefleri arasında yer almayabilir. Kooperatif, balıkçıların tek başlarına üstesinden kalkamayacakları bazı işleri, sorunları bir araya gelmek suretiyle çözüme kavuşturmak anlamı taşıdığı için üyelerin hakkını korumak, onları daha güçlü kılmak, ucuz ağ,

malzeme vs temin etmek, limanın kiralayıp işletilmesi yoluyla bir gelir elde etmek veya balıkçı olmayanların ruhsat alıp balıkçılık yapmasını bir düzene koymak, gerekli durumlarda bunu engellemek, eğitim hizmeti vermek gibi konularda da yoğunlaşabilir.

Dünyadaki gidişat, kooperatiflerin sayılarının azalmasının yanında ortak sayılarının artışı yönündedir. Bir başka ifadeyle, kooperatiflerde ölçek büyütme, etki alanını arttırma eğilimleri söz konusudur. Türkiye'deki su ürünleri kooperatiflerinin küçük ölçekli oluşu, onların açılımlarını engellemektedir. Bu olumsuzluk, kooperatiflerin birleşmeleri ve üst örgütlenmeleri ile aşılabılır.

Sonuç

Dünyadaki 51 milyon balıkçının 50 milyonu (%99) küçük ölçekli balıkçılardan oluşmaktadır (Berkes ve diğ. 2001; FAO 1999). Bu rakamın %95'i gelişmekte olan ülkelerden balıkçılardır ve toplam dünya balıkçılık üretiminin %58'ini gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte, dünyadaki küçük ölçekli balıkçılığın (KÖB) ve balıkçıların büyük bir bölümü krizdedir. Aşırı sömürülen balık kaynakları, yetersiz ve uygun olmayan balıkçılık yönetim stratejileri, balıkçıların birim av güçlerini ve gelirlerini azaltmıştır. Aşırı avcılık, aşırı sermaye birikimi, azalan balıkçı gelirleri ve istenmeyen av oranlarındaki artış balık stoklarının sürdürülebilir kullanımına zarar verdiği gibi, emek ve sermayenin rasyonel kullanımını da engellemektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde balıkçılar geçimlerini tehlike altında görmektedir. Balıkçılar genelde balıkçı kooperatifleri altında organize olmuşlardır ancak bu kooperatifler kuruluş amaçlarına göre hareket edememekte ve iyi yönetilmemektedir. Balıkçı kooperatifleri haksız rekabet, destekleme ve teşviklerin yetersizliği, kooperatifçilik eğitimi ve dayanışma eksikliği, yanlış yönetim ve kooperatiflerin kuruluş aşamasında yanlış planlamalar gibi nedenler yüzünden, 1940'lı yıllardan beri arzu edilen etkinliğe ulaşamamıştır. Buna rağmen kooperatifçilik, balıkçılığın içinde bulunduğu sorunları ortadan kaldırmak, bunun yanında balık stoklarını ve balıkçı toplumunu sürdürülebilir kılmak için en uygun araçlardan biri olarak görülmektedir. Koçel (1971), benzeri görüşleri günümüzden 35 yıl evvel dile getirmiş ve özellikle küçük ölçekli balıkçıların problemlerinin çözümünde kooperatiflerin etkin bir vasıta olabileceğini bildirmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'de balıkçı kooperatifleri halen istenilen şekilde organize olamamıştır. Bunlar arasında kar eden ve bu karı yıl sonunda üyelerine dağıtan, bir başka ifadeyle risturn ödemesi yapan balıkçı kooperatifi sayısı son derece sınırlıdır. Balıkçıların ağ malzeme, düşük faizli kredi hatta faizsiz kredi ihtiyacını karşılayan, düzenli işleyen kooperatifler mevcuttur fakat bunların sayıları, tüm Türkiye'de birkaç birim kooperatifi geçmez. Knudsen (2001)'in de belirttiği gibi, bunlar sadece genel kurul için bir araya gelen "tabela" kooperatifleridir. Bugün çok az sayıda balıkçı kooperatifi, üyelerinin beklentilerine net karşılık verebilmektedir ve balıkçılıkta organizasyon eksikliği önemli problemlerden biri olmaya devam etmektedir.

Çeşme Dalyan Köy Sınırlı Sorumlu Su Ürünleri Kooperatifi başarılı bir kooperatif örneği olarak kabul edilebilir. Bu kooperatif, limana gelen yatlardan bir gelir elde etmekte ve bunu kooperatifin, dolayısıyla da üyelerinin yararına sunmaktadır. Bununla birlikte, kooperatifin balık pazarlaması konusunda, balığın yüksek fiyattan alıcı bulabilmesi konusunda önemli faaliyetleri bulunmaktadır (N. Özkan, kiş. gör.). Yeni kurulan ve yeterli başarıyı yakalayamamış kooperatiflerin, üniversite ve araştırma kurumlarının yanı sıra, Çeşme-Dalyan Köy gibi başarılı kooperatiflerin deneyim ve bilgilerinden de yararlanması yerinde olacaktır.

Su ürünleri kooperatifleriyle ilgili olarak sözü geçen olay ve sorunların çözümü için devlet desteği, hatta TKB (2000) de önerildiği üzere, kooperatifçilik kanununda değişiklik yapılması gerekebilir fakat kooperatiflerin başarısı, balıkçıların kooperatife yaklaşımları ve bunu etkileyen bir seri faktörle doğrudan ilintilidir. Türkiye balıkçısının ve balık kaynaklarının geleceği de, bir ölçüde, su ürünleri kooperatiflerinin başarısına bağlıdır. Bu nedenle balıkçılar, kendilerini sömürülmekten kurtaracak ve sosyo-ekonomik koşullarını düzeltecek olan kooperatifçiliği - kalkanı- bir an evvel keşfetmek ve etkin bir şekilde kullanmayı öğrenmek zorundadır. Bu konuda merkezi hükümete de görevler düşmektedir. Ünal'a (2004) göre, mevcut balıkçılık yönetimi rejimi tekrar ele alınmalıdır, Türkiye'de balıkçılığın idaresinden sorumlu Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı yönetim araçlarını değiştirmek ve sorumluluğu bir an evvel başta kooperatifler olmak üzere balıkçı organizasyonlarına (dernek, oda, vakıf vs.) ve diğer ilgili kaynak kullanıcılarının da bir araya gelerek oluşturacakları balıkçılık komitelerine devretmek zorundadır. Balıkçılık yönetiminde, merkezden yerle doğru gerçekleştirilecek yetki ve sorumluluk aktarımının kanunlarla düzenlenmesi, balıkçılıkta kooperatif hareketinin öneminin daha iyi anlaşılmasına yardım edecektir. Bu amaçla balıkçılar, Japonya örneğinde olduğu gibi bilinçli ve isteyerek kooperatife üye olacak ve her fırsatta yakındıkları Sirküler'in hazırlanmasında ve balıkçılık yönetiminde doğrudan rol oynayacaklardır. Knudsen (1998), benzeri görüşleri Karadeniz balıkçılığı için dile getirmekte ve beraberinde organizasyonla ilgili bir takım problemler getirecek olmasına rağmen, yeni bir yönetim rejimine ihtiyaç duyulduğunu bildirmektedir. Yazara göre daha etkin ve daha adil bir balıkçılık yönetimi için, karar alma sürecinde ve kuralların uygulanması mekanizmasında balıkçıların rol oynaması gereklidir.

Sonuç olarak, Türk balıkçılık sektörünün AB'ye tam üyelik sürecinde uzun bir yol kat etmesi gerektiği ve yasal uygulamaların etkinliğinin sağlanmasının ancak örgütlü bir balıkçılık sektörü ile mümkün olacağı açıktır. Tarım Bakanlığı ile balıkçılar arasında organik bağı sağlayacak bir organizasyon modeline ihtiyaç vardır. Bunu en iyi yapacak model kooperatiflerdir. AB ile tam üyelik müzakereleri başlıkları arasındaki çok mevzuatı olan konularından birisi balıkçılıktır ve müzakere sürecinde balıkçılıkta sübvansiyon, pazarlama, rekabet, fiyat, koruma, kontrol, gözetim, istatistik, örgütlenme gibi konularda köklü değişikliklere gidilmesi gerekmektedir. Yeni oluşturulacak politikaların uygulanması, iyi işleyen bir kooperatif sektörü ile sağlanabilir.

Kaynakça

- Anonim. 2002. Cooperative law and related regulations (in Turkish). Kanun metinleri dizisi: 42. Seçkin yayıncılık, Ankara, 296 p.
- Aras, A., A. Çıkin. 1975. Cooperative sector and its role and importance in national economics (in Turkish). 18 p.
- Arısoy, S. 1962. Credit and finance practicing to fishery cooperatives in Turkey, (in Turkish). T.C. Ziraat Bankası Teftiş Hey. Bül. 58/66, Ankara.
- Arısoy, S. 1974a. What should be the strategy of Turkish fishery cooperative's movement? (I), (in Turkish). Balık ve Balıkçılık. 22: (3) 19-22.
- Arısoy, S. 1974b. What should be the strategy of Turkish fishery cooperative's movement? (II), (in Turkish). Balık ve Balıkçılık. 22: (3) 23-25.
- Barton, D.G. 1989. "What is a cooperative", Cooperatives in Agriculture, edited by Cobia, D., Prentice-hall, Inc., USA.
- Berkes, F. 1992. Success and failure in marine coastal fisheries of Turkey. In: Making the Commons Work (D.W. Bromley, ed.) Institute for Contemporary Studies Press, San Francisco pp. 161-182.
- COGECA. (2005, July 28). Avrupa Birliği Tarımsal Kooperatifler Genel Konfederasyonu <http://www.cogeca.be/en/cogeca_objectifs.asp> (2005, July 28).
- Çıkin, A., A.G. Elbek. 1991. Fishery Co-operatives in Turkey and EU (in Turkish). Eğitiminin 10. yılında Su Ürünleri Sempozyumu. 12-14 Kasım, İzmir, 751 p.
- Çıkin, A., N. Kızıldağ. 1997. Agricultural cooperative movement in Turkey and European Union, (in Turkish). Bülten. Kooperatifçilik Özel Sayısı. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası İzmir Şubesi.
- FAO. 1999. Indicators for sustainable development of marine capture fisheries. FAO Fisheries Technical Guidelines for Responsible Fisheries. No: 8.
- Franquesa, R. 2004. Fishermen guilds in Spain (Cofradias): economic role and structural changes. IIFET 2004 Japan Proceedings.
- Hazar, N. 1990. History of Cooperation (in Turkish). Publications of Turkish Cooperatives Foundation, Ankara.
- ICA. 2005. International Co-operative Alliance. International Co-operative Information Centre <<http://www.wisc.edu/uwcc/icc/>> (2005, June 7).
- ILO. 2005. Uluslararası Çalışma Örgütü <<http://www.ilo.org/>> (2005, August 17).
- İnan, İ. 1994. Agricultural Economics. Third edition, Hasad. 259 p.
- Kocabaş, Ö.Y. 2002. Evolution of cooperative idea and agricultural cooperatives in Turkey, (in Turkish). Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora tezi, İzmir, 292 p.
- Kocabaş, Ö.Y. 2003. The developments in the idea of cooperatives in Turkey, (in Turkish). Turkish Journal of Agricultural Economics. 8: 15-24.
- Koçel, T. 1971. Fisheries and cooperations, (in Turkish). Balık ve Balıkçılık. 19 (3):23-27.
- Knudsen, S. 1998. What role can fishermen's co-operatives play in the Turkish fishery sector? (in Turkish). Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi, 15 (3-4): 315-329.
- Knudsen, S. 2001. Entangled knowledges of the Black Sea. Confrontation and Convergence between Turkish fishermen and marine scientists. Ph. D. thesis. Department of Social Anthropology, University of Bergen, Norway, 406 p.
- MAFF. 2003. The Ministry of Agriculture, Forestry and Fisheries of Japan. Fisheries Working Dynamic Statistics Annual Report.
- Mishra, B.K. 1997. Fisheries Co-operatives in India. Co-op Dialogue, 7 (2) 28 p.
- Mülayim, Z.G. 1990. The fundamental problems of Turkish cooperatives and proposals for their solution. Economy and Society. Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 49 p.
- Mülayim, Z.G. 2000. Turkish cooperative movement towards 21. century: why classical problems were not able to remove? How could be removed?, (in Turkish). ESKOMB, Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birlikleri Merkez Birliği yayın organı. Ocak/Şubat 2000. 224: 21-28.
- Pollnac, R.B. 1988. Evaluating the potential of Fishermen's Organizations in developing countries. International Center for Marine Research and Development, University of Rhode Island, Kingston, RI, 79 p.
- TKB. 1997. Existing structure, problems and solutions of Ministry of Agriculture from the agricultural cooperatives point of view (in Turkish). Bülten. Kooperatifçilik Özel Sayısı. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası İzmir Şubesi.
- TKB. 2000. Development strategies of Turkish fisheries sector, (in Turkish). Koruma Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara, 54 p.
- TKB. 2005. General Directorates of Organisation and Support. <<http://www.tedgem.gov.tr/>> (2005, August 19).
- Ünal, V. 2004. Regarding fishery cooperatives, (in Turkish). Balıkçılık Mesleki Eğitim Programı Ders Notları. 12 Mayıs 2004, Mordoğan Belediyesi Mesleki Eğitim Merkezi, İzmir.
- Ünal, V. 2004. Viability of trawl fishing fleet in Foça (the Aegean Sea), Turkey and some advices to central management authority. Turkish Journal of Fisheries and Aquatic Sciences 4: 91-95.
- Yercan, M. 1997. Management problems in cooperative enterprises, (in Turkish). Bülten. Kooperatifçilik Özel Sayısı. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası İzmir Şubesi.
- Yercan, M. 2003. Agriculture cooperatives (in Turkish). Ege Üniversitesi, Tarımsal Uygulama ve Araştırma Merkezi. Çiftçi Broşürü No: 34, Bornova.